

Η διπλή αντίσταση του γένους

Αφιέρωμα / 1821-2021: Ανάσταση του Γένους

Ηλίας Λιαμής, Σύμβουλος Ενότητας Πολιτισμού

Σε όλη τη διάρκεια της τουρκικής κατάκτησης, ο στόχος ήταν, κάτι που ερχόταν από το παρελθόν να επιζήσει και το Γένος να είναι έτοιμο να ξαναβρεί τη λάμψη και το μεγαλείο που είχε χάσει με την 'Αλωση.

Αυτό το «κάτι ήταν» κυρίως η ελευθερία από τον τουρκικό ζυγό. Ήταν όμως και αυτό που θα γεννούσε η ελευθερία: ένα νέο ελληνικό κράτος με τις αξίες και τα οράματα της Ρωμοσύνης, μιας κοινωνίας δηλαδή που θα στηριζόταν στη συμπόρευση μιας πολιτικής εξουσίας δικαίου και μιας πνευματικής δυνάμεως-της ορθόδοξης χριστιανικής εκκλησίας- με βασικά χαρακτηριστικά την φιλανθρωπία και τον αγώνα για θέωση του ανθρώπου.

Οι μορφές αντίστασης εναντίον του κινδύνου αυτά τα οράματα να το αφήσουν και να εξαφανιστούν ήταν δύο:

Πρώτα, η ένοπλη αντίσταση η οποία εκδηλωνόταν περιστασιακά όταν η καταπίεση είχε φτάσει πλέον στο απροχώρητο και όταν οι συνθήκες φαίνονταν να ευνοούν έναν ξεσηκωμό. Σε ολόκληρη τουρκοκρατία εκδηλώνονται τοπικά η και ευρύτερα

επαναστατικά κινήματα και όλα, πλην του '21, είχανε τραγική κατάληξη.

Υπήρχε όμως και μία αντίσταση μυστική, διαρκής, αναίμακτη αλλά όχι ακίνδυνη: ήταν η ρωμαϊκή ελληνική παιδεία η οποία δεν μετέδιδε απλώς στις επόμενες γενεές ένα σύνολο γνώσεων, αλλά, μέσω της γλώσσας και της ιστορίας, κρατούσε ζωντανό το όραμα μιας ελεύθερης πατρίδας και ενός πολιτισμού ριζικά διαφόρου από εκείνον του κατακτητή.

Η μέθοδος και η δομή της παιδείας που κληρονόμησε το υπόδουλο Γένος από την βυζαντινή αυτοκρατορία αποτελούσε κύριο μέλημα του βυζαντινού κράτους. Μετά την Άλωση, η Εκκλησία, ως πνευματική αλλά και πολιτική κεφαλή του υπόδουλου Γένους, ανέλαβε εκ των πραγμάτων και αυτό το καθήκον.

Η διπλή έννοια της παιδείας

Ο όρος «παιδεία» έχει ήδη από την αρχαιότητα την έννοια, κυρίως, της ανατροφής του παιδιού, της εκπαίδευσης του μέσω μιας συστηματικής διαδικασίας αγωγής και της απόκτησης ποικίλων γνώσεων, επιστημονικών, αλλά και κοινωνικοπολιτικών.

Όμως η παιδεία δεν περιορίζεται μόνο σε αυτό. Επεκτείνεται στο απόθεμα των γνώσεων που θα ακολουθήσουν τον άνθρωπο σε όλη τη διάρκεια της ζωής του, στην πνευματική καλλιέργεια, στο ήθος, την προσωπικότητα, τη γενικότερη συμπεριφορά του, τη δυνατότητα του να ενταχθεί αρμονικά και να συνεισφέρει θετικά στο κοινωνικό σύνολο και, κυρίως, τη διαμόρφωση της πνευματικότητας,

δηλαδή των αρχών των αξιών του, των οραμάτων του και γενικότερα της υπαρξιακής του συγκρότησης πού θα απαντήσει τα μεγάλα ερωτήματα της ζωής και του θανάτου. Αυτού του είδους η παιδεία αποτελεί το ιδεώδες τόσο της αρχαίας ελληνικής κοινωνίας όσο και της βυζαντινής.

Εκκλησία και παιδεία

Θεωρητικά κείμενα και μελέτες που να διευκρινίζουν πώς ακριβώς οι κεφαλές του γένους αντιλαμβάνονταν διαχρονικά και θεωρητικά την έννοια της παιδείας δεν υπάρχουν. Το θέμα απασχόλησε συστηματικά τους Έλληνες λόγιους όταν το υπόδουλο γένος ήρθε σε επαφή με το ρεύμα του Διαφωτισμού. Μέχρι τότε, συμπεράσματα μπορούμε να βγάλουμε μόνο από τις συνθήκες και τις διαδικασίες της παιδείας κατά τόπους και κατά περίοδο.

Αυτό που είναι βέβαιον είναι πως μέσα από την μελέτη των ιστορικών συνθηκών αναδεικνύεται η πεποίθηση όλου του υπόδουλου γένους πως η παιδεία κράτησε όλο το βάθος και τις διαστάσεις που κληρονόμησε από την αρχαία Ελλάδα και το Βυζάντιο. Το κύρος της παιδείας αναδεικνύεται κατά την τουρκοκρατία μέσα από εκκλησιαστικά κείμενα, πατριαρχικές εγκυκλίους αλλά και κηρύγματα λίγο ή περισσότερο μορφωμένων κληρικών που προσπαθούν να στηρίξουν την ρωμαϊκή παιδεία όπως ο Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός.

Η παιδεία, διαχρονικά και με ποικίλους τρόπους, διακηρύσσεται ως θεάρεστον και θεόφιλες έργον. Συχνότατα η άποψη αυτή θεμελιώνεται με την παράθεση κειμένων από την Αγία Γραφή και τους Πατέρες της Εκκλησίας.

Από τα εκκλησιαστικά αυτά κείμενα δεν λείπουν - και αυτό είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον -, έστω και σπανιότερα κείμενα του Πλάτωνα, του Αριστοτέλη, του Ξενοφώντα, του Ερμογένη και άλλων αρχαίων συγγραφέων. Το φαινόμενο αυτό εντάθηκε ιδιαίτερα κατά τον 18ο αιώνα όπου υπό την επίδραση των εξελίξεων στη Δύση, το θέμα παιδεία αρχίζει και αναζητά ρίζες και μέθοδο με πιο συστηματικό τρόπο.

Η διπλή σοφία

Παρά τις ελλείψεις πηγές, ένα συμπέρασμα είναι αδιαμφισβήτητο: το Γένος κράτησε διπλή την έννοια της παιδείας, η οποία συχνά αναφέρεται και ως σοφία. Την ακριβή έννοια αυτής της διπλής σοφίας διευκρινίζει διεξοδικά ο Χρύσανθος Νοταράς:

«Με δύο τρόπους αποκτιέται η σοφία στην Αγία Γραφή. Κατά πρώτον με αυτό που ονομάζομαι θεοσέβεια, δηλαδή τον φόβο του Θεού και με της ζωής το μέτρο το

οποίον έρχεται ως επακόλουθο. Κατά δεύτερον με την άσκηση της διάνοιας στους φυσικούς νόμους και στην επακόλουθη τεχνική γνώση, τα οποία, έμμεσα μπορούν να οδηγήσουν και στην γνώση του υπέρ φύσιν. Έτσι, σοφία ονομάζεται η επιστήμη και των θείων και των ανθρώπινων πραγμάτων.

Οι ρίζες αυτού του διαχωρισμού βρίσκονται στην βυζαντινή αλλά και στην αρχαιοελληνική παράδοση και επαληθεύουν την διαχρονικότητα της Ελληνικής - ρωμαϊκής Παιδείας. Ο Πυθαγόρας ήταν εκείνος που πρώτος έκανε χρήση της διπλής σοφίας λέγοντας:

«Η σοφία είναι η επιστήμη όλων των θείων και των ανθρώπινων. Και θείων ονομάζω αυτόν που αφορούν το τέλειο και υπέρ τέλειο και άπειρο Θεό και όλα εκείνα που δημιουργήθηκαν από αυτόν. Και ανθρώπινον ονομάζω όλες τις πράξεις των ανθρώπων και όλα τα έργα τους».

Αυτά παρέμειναν και στη βυζαντινή παράδοση με τον διαχωρισμό της έξωθεν σοφίας, δηλαδή της αρχαίας Ελληνικής παιδείας, από την έσωθεν, την πνευματική, τη χριστιανική πίστη, τη θεολογία.

Όταν συζητούνται τα αγαθά που προκύπτουν από την παιδεία στις πηγές, τόσο κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας όσο και στην περίοδο λίγο πριν την Επανάσταση, παρουσιάζεται αρχικά μία συμφωνία στα περισσότερα αν όχι σε όλα

τα σημεία. Η παραδοσιακή άποψη περί του σκοπού της παιδείας ήταν πως πρωτίστως οδηγούσε στην ηθική τελείωση του ανθρώπου και την ορθή και πλήρη κατανόηση της χριστιανικής θρησκείας, της οποίας εν τέλει θα επιτυγχάνεται η ψυχική σωτηρία. Παράλληλα όμως, δινόταν έμφαση στο ρόλο της παιδείας στη διάπλαση του χαρακτήρα των ανθρώπων, στην απόκτηση της αρετής γενικότερα και άλλων επιθυμητών ηθικών στοιχείων ειδικότερα, του ήταν σημαντικό για τη λειτουργία της κοινωνίας και τη συμμετοχή του ατόμου σε αυτή. Με περιεκτικό και υπέροχο τρόπο ακόμα σε μία μόνο φράση που περιλαμβάνεται σε έγγραφο σύστασης σχολείου στη Λάρισα στα 1831, περιγράφεται το διαχρονικό ιδεώδες της Ελληνικής Παιδείας:

«Και όπου σχολεία ελληνικών μαθημάτων εκεί σεμνότης και μέτρο και ευγένεια».

Για όλες τις κεφαλές του Γένους διαχρονικά, η έλλειψη παιδείας έχει ως συνέπεια την αμάθεια και την απαιδευσία, οι οποίες θεωρούνταν διαχρονικά, τα μεγαλύτερα ίσως των δεινών που ταλάνιζαν το υπόδουλο Γένος και ήταν αποτέλεσμα της απώλειας της ελευθερίας του. Σε όλα σχεδόν τα σωζόμενα κείμενα από την Άλωση και εξής εκφράζεται με κάθε τρόπο το γεγονός πως οι Έλληνες που είχαν φωτίσει τους άλλους, είχαν οι ίδιοι περιπέσει σε βαθύτατο σκότος. Κείμενα λογίων, επιστολές Πατριαρχών, δοκίμια Εξάρχων του Πατριαρχείου, εμπνευσμένες πραγματείες Διδασκάλου του γένους όπως του Ευγένιου Βούλγαρη σημειώνουν τις καταστρεπτικές συνέπειες της αμάθειας η οποία, όχι μόνον κρατούσε τους Έλληνες στο επίπεδο των αλόγων ζώων αλλά και τους ταπείνωνε απέναντι στους άλλους λαούς.

Ακόμη και όταν, υπό την επίδραση του Διαφωτισμού, προέκυψαν διαφωνίες μεταξύ των κύκλων των διαφωτιστών και των κύκλων του Πατριαρχείου σχετικά με την αναλογία του μείγματος της παιδείας μεταξύ των νέων εντυπωσιακών επιστημονικών επιτευγμάτων της Δύσεως και της παραδοσιακής γνώσης που επί αιώνες καλλιεργούνταν στο υπόδουλο Γένος, η απόλυτη συμφωνία για τη χρησιμότητα της παιδείας δεν ανεστάλη ποτέ. Σε κάθε ισορροπία πάντοτε καραδοκούν τα άκρα. Έτσι, οι λόγιοι, ιδιαίτερα εκείνοι που είχαν στενή επαφή με τον Διαφωτισμό της Δύσης, επέκριναν τη θρησκοληψία, οι δε οπαδοί της παραδοσιακής γνώσης επέκριναν τη μονομέρεια της επιστήμης και την υποτίμηση του υπαρξιακού - πνευματικού χαρακτήρα της μόρφωσης.

Η σταδιακή αναγέννηση της παιδείας του γένους και η συμμετοχή της Εκκλησίας

Οι δύο πρώτοι αιώνες της οθωμανικής υποδούλωσης χαρακτηρίζονται από όλους

τους ιστορικούς, βάσει των πηγών, ως αιώνες σκότους και βαθιάς αμάθειας. Μόλις από τα τέλη του 17ου αιώνα φαίνεται να ανατέλει μία επιθυμία συστηματικής δράσης. Έτσι, οι Καστοριανοί της Πόλης έγραψαν το Μάιο του 1682 στους συμπατριώτες τους στην Καστοριά:

«Είναι λοιπόν μεγάλη μας αγνωσία όπου οι μεν άλλοι άνθρωποι και ξένοι να ποτίζονται από την πηγή της πατρίδας μας και η δική μας Πατρίς να μένει διψασμένη και φωτισμένη από τη σκότιση της αμάθειας και την δίψα των μαθημάτων»

Και συνεχίζουν ζητώντας να δημιουργηθεί σχολείο στην Καστοριά.

Την ίδια εποχή, μέσα του 17ου αιώνα, ιδιαίτερα αρχές του 18ου, αυξάνονται με γεωμετρική πρόοδο οι δωρεές και τα κληροδοτήματα για ίδρυση σχολείων, με σκεπτικό σχεδόν πανομοιότυπο, κάτι που μας επιτρέπει να παρατηρήσουμε δύο σημαντικά σημεία:

Πρώτον, μια συνείδησή του λαμπρού πολιτιστικού παρελθόντος που διεγείρει το φιλότιμο να φανούν σύγχρονοι Έλληνες αντάξιοι των προγόνων τους που φώτισαν τον κόσμο.

Δεύτερον, η βαθιά δίψα για μάθηση η οποία προηγείται τουλάχιστον ένα αιώνα του Διαφωτισμού, πράγμα που αποδεικνύει πως οι Έλληνες δεν περίμεναν τα φώτα της Δύσεως για να θυμηθούν την ανάγκη της παιδείας.

Την προσφορά μεμονωμένων ατόμων ακολούθησε μια πιο οργανωμένη πρωτοβουλία. Κάτοικοι ολόκληρων χωριών, από δήμους κοινότητες αλλά και συντεχνίες άρχισαν να επιδίδονται σε συστηματικούς εράνους. Οι γουναράδες παραδείγματος χάριν της Κωνσταντινούπολης, οι οποίοι ως ευσεβείς και φιλέλληνες, αφιέρωσαν 3.500 για τη λειτουργία της σχολής της Πάτμου το 1853.

Στο χωριό Τρύπη της Λακωνίας, στο Μεσολόγγι και στο Ναύπλιο, στη Λάρισα και στη Δημητσάνα έχουμε ίδρυση σχολείων με ποικιλόμορφη ενίσχυση είτε των αποδήμων είτε μέσω των εράνων είτε ακόμα και με την ενίσχυση ηγεμόνων της Μολδοβλαχίας.

Σε όλες αυτές τις πρωτοβουλίες η Εκκλησία είναι παρούσα, είτε προσφέροντας πόρους, είτε ενθαρρύνοντας εύπορους συμπατριώτες να συνεισφέρουν, είτε τονίζοντας σε κάθε περίπτωση την ωφέλεια της παιδείας και την ευεργεσία που προκύπτει προς το Γένος από την ίδρυση σχολείων. Όσοι συμβάλουν στο έργο αυτό χαρακτηρίζονται φιλοπάτριδες και φιλογενείς, φιλόμουσοι και φιλόκαλοι, και της παιδείας προστάτες. Αντιθέτως, εκείνοι που παρακωλύουν τη λειτουργία των σχολείων, συνήθως με καταχρήσεις των κληροδοτημάτων, χαρακτηρίζονται ως

εχθροί του καλού, θεομάχοι και διώκτες της αρετής και του Γένους και σχεδόν πάντοτε απειλούνταν από την Εκκλησία με αφορισμό για τη ζημιά και την ψυχική βλάβη που προξενούσαν στο Γένος.

<https://bit.ly/3CeQAHK>